

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

BILDUNG

A 19. SZÁZAD PEDAGÓGIAI FOGALMA

NÉMET NYELVŰ NEVELŐDÉSREGÉNYEK TÜKRÉBEN

*Bölcsészdoktori (PhD) értekezés tézisei
magyar és angol nyelven*

Cseppentő Krisztina

Témavezető

Prof. Dr. Szendi Zoltán

Pécs, 2023

Tartalom

Bevezető gondolatok	3
A kutatás elméleti háttere	3
A kutatás célja és kérdései	4
A kutatás előfeltevései	4
Alkalmazott módszerek, megközelítési módok, források	6
Kapcsolódó kutatási paradigmák és szakirodalmi áttekintés	7
Az értekezés tudományos eredményeinek összefoglalása	7
Az előzetes felvetésekkel kapcsolatban levonható következtetések összegzése.....	8
Hivatkozások jegyzéke.....	10
Az értekezés témájához kapcsolódó konferenciaelőadások.....	11
Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk jegyzéke.....	13

Bevezető gondolatok

Jelen kutatás egy elméleti pedagógiai határterülettel foglalkozó történeti szövegkutatás leírása. Témája irodalmi művek nevelési eszményeinek vizsgálata fejlődésregényekben megjelenő informális nevelődési helyzetek alapján, központi fogalma a képzés/képződés 18. századi fogalma, a *Bildung*. Mivel a fejlődésregény műfaji szempontból a német nyelvű irodalomban formálódott a legtöbbet (v.ö. Morgenstern, 1820/1988; Selbmann, 1984), és az előkutatás alapján bebizonyosodott, hogy a neveléstudomány által még nem teljesen feltárt terület, érdemesnek tűnt német nyelvű nevelődési regényeket kiválasztani a vizsgálatra.

A német nyelvű nevelődési regényeknek igen gazdag hagyománya van: Grimmelshausen korainak számító (1668!) *Simplicius Simplicissimus* után – többek Rousseau hatására – rengeteg szerző írt nevelődési és fejlődésregényeket. Goethe alkotásai hosszútávra megalapozták a műfaj tekintélyét, és e regénytípus tradíciója a tizenkilencedik és huszadik században is talált követőkre. Tehát a műfaj csupán német nyelvű képviselőinek vizsgálatára szorítkozva is igazán nagy volumenű kutatást tesz lehetővé. A források gazdagsága és a felállítandó vizsgálati szempontrendszer komplexitása miatt szükségzerű volt a vizsgálandó művek (radikális) leszűkítése, ezért az értekezésben végül három fejlődésregény komplex összehasonlító vizsgálatára kerül sor: a műfajteremtő Goethe *Wilhelm Meister*-regénye, Gottfried Keller *Zöld Henrik* és Thomas Mann *Varázshegye* neveléstudományi vonatkozásainak feltárására.

Mint kvalitatív kutatások esetében általában, a jelen dolgozat keretei között létrehozott szövegtörzset szubjektív és koncepciózus, és hipotetikus egységet képez (v.ö. Busse & Teubert, 2013:16f., Busse, 2013:38), ami azt jelenti, hogy a vizsgált szövegek csoportja esetleges, nem képez lezárt, változtathatalan egységet.

A kutatás elméleti háttere

Az értekezés alapvetően interdiszciplináris jellegű: a kutatói érdeklődés homlokterében nevelés, irodalom és társadalom kölcsönös egymásra hatása áll, azon belül is az, hogy az irodalom sajátosan elkülönülő világa hogyan kapcsolódik a nevelés-nevelődés problémaköréhez, és ennek kitüntetett német fogalmához, a *Bildung*hoz. Így a kutatás elméleti keretét több nagy diszciplína, a neveléstudomány, az irodalom- és a kultúratudomány, valamint a történettudomány területének bevonásával alakítottam ki.

A kutatás célja és kérdései

Az értekezés fő célja a vizsgálatra kiválasztott három német nyelvű fejlődésregény pedagógiai szempontú vizsgálata; azok nevelődési eszményeinek, neveléssel összefüggő vonatkozásainak, nevelésfilozófiai kapcsolódásainak, valamint pedagógiai diskurzusalakító szerepük feltárása. Legfőbb vállalása tehát a vizsgálatra kiválasztott német nyelvű fejlődésregények sokoldalú leírása összetett pedagógiai szempontrendszer alapján. Nem törekedett arra, hogy a vizsgált regényeket a maguk teljes komplexitásában tárgyalja, csupán azok neveléshez kapcsolódó kérdéseinek neveléstudományos szempontú vizsgálatára. Ennek részeként elemezte a főhőst és a nevelődésére hatást gyakorló alakokat, a nevelődés helyszíneit, témáit, formáit és módszereit. Ennek kapcsán másodlagos kutatási célként fogalmazódott meg a szövegforrások nevelődési eszményeinek, neveléssel összefüggő ember- és világképének, valamint azok nevelésfilozófiai áramlatokhoz való kapcsolódásainak feltárása. A kutatási probléma harmadik körét jelenti a vizsgálódás pedagógiai diskurzusra vonatkozó része.

E célkitűzésnek az eléréséhez több diszciplína elméleteinek és eredményeinek felhasználására, valamint komplex kutatási módszer kidolgozására volt szükség. A vizsgálathoz kidolgozott kutatási stratégiával azt próbáltam lehetővé tenni, hogy a vizsgálati fókusz megtartásával lehetőleg pontos összképet tudjak adni a szövegekről. A kutatási folyamat során végig arra törekedtem, hogy a szövegtényekből koherens, az olvasó számára minden apró részlet ismerete nélkül is követhető, nyitott értelmezést alakítsak ki (v.ö. Hetényi, 2019:1189).

A kutatás előfeltevései

A kutatás céljának és az ahhoz választott kvalitatív módszertan elveinek megfelelően kutatási kérdések kialakításakor az alábbi előzetes feltevéseket fogalmaztam meg, amelyeket a szövegek újraolvasása során továbbfejlesztettem, illetőleg pontosítottam.

- I. A vizsgálandó szövegek tükrözik keletkezésük korának szellemét; saját történeti koruk életfilozófiai, nevelési eszményei, pedagógiai nézetei és műveltségképei foglaltatnak bennük, melyek szövegelemzéssel felszínre hozhatók.
- II. Feltételeztem, hogy a szövegek nagyban építenek az informális tanulásra és nevelésre, valamint a konkrét tapasztalásra, ami életszerű megismerést és világlátást tesz lehetővé. A vizsgált narratívákat létrehozó körültekintő írói munka, az egyes szerzők sokirányú tájékozódása lehetővé teszi, hogy a nem intézményes keretek között zajló fejlődést

meglehetősen hiteles módon ábrázolják, így az informális nevelésről kialakított részletgazdag képpel az alternatív pedagógiai emlékezet forrásaiként is használhatók.

- III. Ugyanakkor megjelenhetnek a vizsgált regényekben olyan kritikai mozzanatok, amelyek saját koruk neveléssel kapcsolatos nézetrendszerére, elképzeléseire vonatkoznak. Ezzel publikációjuk idejének pedagógiai diskurzusára adott reflexiókként is felfoghatók.

A fentebb exponált problémakört a kutatói kérdések három főbb csoportjára sikerült lebontani, melyek közül némelyek a résztémák szoros összefüggése miatt átfedésben vannak. Az első csoportba tartoznak azok a kérdések, amelyek a vizsgálandó forrásokban ábrázolt nevelési helyzetek közvetlen elemzésével válaszolhatók meg. Vagyis annak szisztematikus feltérképezésével, hogy (1) hogyan ábrázolják a szövegek főszereplőjüket, (2) a megjelenő különböző nevelési helyzetekben kik a nevelés meghatározó alakjai, (3) hogyan jelenik meg bennük nevelő és nevelt viszonya, illetve, hogy (4) az ismeretátadás, a tanítás és a tanulás folyamatainak (5) milyen formái, módszerei és helyszínei jelennek meg.

Másodsorban azt is tisztázni szerettem volna, hogy milyen viszonyban állnak a szereplők által mutatott pozitív és negatív példák a szövegben kódolt mondanivalóval. Ahogyan arra Szendi Zoltán is rámutat, az író „ars poetica jellegű vallomásai nem választhatók el a művészi gyakorlattól, mivel ennek rejtettebb mozzanataira világítanak rá” (Szendi, 1979:100). A szerző állásfoglalása fogódzót jelent továbbá annak eldöntésében, hogy (6) vajon az illusztrált nevelési, nevelődési folyamatokat sikeresnek ítéelhetjük-e meg. Ez már a szövegekből kibontható (7) nevelési eszmények és nevelésfilozófiák kérdései felé mutat, amelyek vizsgálata már szélesebb körben érvényes következtetésekre adhat lehetőséget.

Külön figyelmet érdemel továbbá, hogy az elemzendő forrásokban megjelenő informális szituációk ‘tananyaga’ nem egyértelmű. Ennek kapcsán megfigyelhetővé válnak (8) az intézményes keretek között megvalósuló oktatás és a hagyományos struktúrák nélkül létrejövő tanulás és fejlődés bizonyos különbségei. Dewey (1938) is utal rá egy helyen, hogy nem mindig a pontosan körülhatárolt területekkel foglalkozó tanórák anyaga a maradandó, hanem a közvetített attitűdök:

Talán a legnagyobb pedagógiai téveszme az a vélemény, hogy az ember csak azt tanulja meg, amit megtanítanak neki. A mintegy mellékesen elsajátított, tartós attitűdök, kedvtelések és ellenszenvek gyakran sokkal fontosabbak, mint a nyelvórák, földrajzórák, vagy a megtanult történelmi tények. Mert alapvetően ezek az attitűdök számítanak később (Dewey, 1938:56).

Az utóbbi két kérdés már részben a pedagógiai diskurzus tárgyköréhez tartozik. Ezzel kapcsolatban a szövegekre vonatkoztatva megfogalmazott kérdés, (9) hogy hogyan építik vagy éppen dekonstruálják a Bildung fogalmát.

Összefoglalva tehát a feltett kutatói kérdések a megjelenített nevelési szituációk konkrét elemeinek feltérképezésétől (1-5) azok absztrakt értelmezésén át (6-8) arra irányulnak, hogy történeti keretbe ágyazva világítsák meg a Bildung fogalmának változását a pedagógiai diskurzusban (9).

Alkalmazott módszerek, megközelítési módok, források

Az elvégzett elsősorban elméleti, történeti kutatásnak tekinthető, hiszen az oktatástörténet vizsgálata talán leginkább a művelődéstörténet keretei között értelmezhető. Ebből adódóan többek között az neveléstudomány klasszikus heurisztikus szövegelemzési, a tartalom- és dokumentumelemzés módszerének egyfajta ötvözetét alkalmazza. A megközelítés másodsorban a dekonstrukció posztstrukturalista irodalomtudományban elterjedt eljárását, valamint Michel Foucault diskurzuselemzését veszi alapul.

A dolgozat a történetírás új irányzatainak elfogadásával az irodalmi szöveg egyfajta történeti narratívaként való értelmezésére és ennek egyfajta mikrohistoriái felhasználására tett kísérlet. Ehhez a narrativitás fogalma képezte a közvetlen kapcsolatot, amely a történetiségében létező irodalmi művet történettudományi szempontból is megfoghatóvá teszi. Az értekezés Baska Gabriella (2011) megfogalmazását kölcsönözve annak felderítésére tett próba, hogy Goethe, Keller, illetve Thomas Mann milyen „üzenetekkel” vesznek részt koruk neveléssel kapcsolatos diskurzusában (Baska, 2011:9).

Fontos szót ejteni a forráskritikáról is, mint a felelős neveléstörténeti munka alapvető eljárásáról. A munka során betartottam ennek lépéseit, így figyelmet fordítottam a heurisztikus szövegkutatás után a külső és belső forráskritikára egyaránt, és különös gonddal igyekeztem elvégezni a fellelt források interpretációját is. Az ebből kialakítandó szintézis teljességéhez pedig a történeti expozícióval próbáltam valóban élővé tenni és elhelyezni a kutatás eredményeit (Kéri, 1997).

Kapcsolódó kutatási paradigmák és szakirodalmi áttekintés

A nemzetközi szakirodalomból közelítésként átfésült különféle régebbi és újabb tanulmányok sorából kitűnik, hogy a regényeket máig élénk interdiszciplináris figyelem övezi. Mivel az értekezés a mikro(nevelés)történetírás irodalmi talajának felderítésére tett kísérlet, a benne vizsgált regények különböző irodalomtudományi vonatkozásait vizsgáló szövegkutatásoknak csak a felvillantására volt lehetőség.

A szakirodalmi áttekintés kiterjedt a diskurzuselemzést, a kvalitatív és kvantitatív neveléstudományi módszerek alkalmazását, illetve a fikció történeti forrásként való felhasználását, és a pedagógiai historiográfia érintő tanulmányokra.

A történettudományon belül lezajlott változások hatására új kutatási technikák és módszerek terjedtek el az 1970-es évektől kezdve, amelynek hatására a kutatók elkezdtek úgy tekinteni a neveléstörténetre, mint „nevelési vagy nevelésbeni problémák egyfajta történetére, amely a pedagógia és a történelem köztes területén helyezkedik el” (Depaepe, 2013:9). Az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb hangsúly került a neveléstörténet „történeti hitelességének” fontosságára: a pedagógiai tevékenység alapjainak megragadásához egyre többek szerint szükséges a történelem kritikus megértése, ezért támogatják a neveléstörténészek hozzájárulását az oktatás szakértőinek munkájához (Herbst, 1999). A történelmi magyarázatoknak pedig mindig is szükségük lesz egyfajta – gadameri értelemben vett – hermeneutikára, amely a tapasztalat történeti hitelességén és nyelvezetén alapulva keresi az emlékezés értelmét, melyben az elbeszélő közvetítőként dolgozik, helyreállít és a diskurzus és a kontextus teljességére való tekintettel visszaalakítja a történetben a hézagokat (Gadamert idézi Depaepe 2013:17).

Az értekezés tudományos eredményeinek összefoglalása

A vizsgálandó források közvetlen elemzéséből összességében elmondható, hogy mindhárom szövegben összetett nevelési folyamatok zajlanak le, melyek leírása realiztikus; sok szempontból megfelel azoknak a modelleknek, amelyekkel a neveléstudomány napjainkban is dolgozik.

Ugyanez igaz a főszereplők ábrázolására is, ami szintén sok ponton érzékletesen és reálisan tükrözi a serdülőből felnőtté váló fiatal szellemi, lelki, és érzelmi fejlődését és küzdelmeit.

A források részletes vizsgálatával sikerült meghatározni a főszereplők fejlődésére ható kulcsfigurákat, és a többi szereplő nevelési folyamatok alakulásában való részvételét. Mindhárom regényben megjelennek nők, férfiak, fiatalok és más társak, sőt gyermekek is. A különböző nevelési folyamatok életszerűek abból a szempontból, hogy a főhős formálódását nemcsak oktatók, hanem minden emberi kapcsolat előmozdíthatja. A történet alakulásában, és a főhős szellemi, lelki, testi fejlődésében az egyes regények összes szereplője együttesen vesz részt.

A nevelő és nevelt viszonyának kérdése abból adódóan összetett, hogy a szövegforrások sokrétű, és sokszereplős – nem iskolai – nevelési helyzeteket mutatnak be, amelyekben a nevelő és a nevelt fiatal kapcsolata informális és bizalomra épül.

A tanítás és ismeretátadás általában konstruktív, a közvetített attitűdök átadása általában gyakorlati. Mindhárom esetben megjelenik a példák utánzása. Az elemzett művekben rendkívül jellemző az autonóm tanulói magatartás: szembenőően az ismeretek bővítésének, tapasztalatok szerzésének szándéka.

Az elemzett forrásokban megjelenő informális szituációk ‘tananyaga’ nem egyértelmű. Az egyes szereplők által képviselt attitűdök, viselkedésük, magatartásuk és különféle interakciók során megfogalmazott, illetőleg az explicit módon ki nem mondott, csak sejtetett álláspontjaikból a főhős saját belátása szerint szűri le a számára értékeset, használhatót, amiben gyakran egymással ütköztetett formáló, nevelő gondolatok is hatnak

A nevelési folyamatok többnyire sikeresnek ítéelhetőek meg: elmondható, hogy a hős mindhárom nagyregény cselekményének bizonyos pontján a társadalmi közösség felé fordul.

A szövegekből a legkülönbözőbb nevelési eszményekre és nevelésfilozófiákra való árnyalt és összetett utalások bonthatóak ki. Beigazolódott az ezzel kapcsolatos előfeltevés, miszerint a vizsgált szövegek mindegyikében megjelennek korábbi történeti korok nevelési irányzatai.

[Az előzetes felvetésekkel kapcsolatban levonható következtetések összegzése](#)

I. A megvizsgált források valóban tükrözik keletkezésük korának szellemét. A szövegelemzés felszínre hozta az egyes szövegek nevelési eszményeit, a bennük foglalt kortárs pedagógiai nézeteket és különböző műveltségfelfogásokat, így a történeti korok nevelődési eszményeivel kapcsolatos feltételezés beigazolódott.

II. Az ábrázolt pedagógiai helyzetek jellemzője az életszerű megismerés és különböző tudástartalmak valódi elsajátítása, a nem intézményesített, közösségi nevelés és tanulás folyamatai. Ez alapján kijelenthető, hogy a vizsgált regények valóban hiteles képet alakítanak ki az informális nevelésről és tanulásról, amely lehetővé teszi, hogy alternatív pedagógiai forrásként tekintsünk rájuk, hiszen mindhárom regény jól érzékelteti korának szociokulturális változásait.

III. Mindhárom szövegben megjelennek az egyes korszakok nevelési nézetrendszerével kapcsolatos kritikai mozzanatok is, ezáltal a szövegek kétségtelenül hatással vannak a pedagógiai diskurzus utópiáinak és mítoszainak alakulására. A műfaj történeti áttekintés alapján egyértelműen kirajzolódott, hogy Goethe elemzett *Meister*-regénye a vizsgált későbbi szerzők számára is meghatározó vonatkoztatási pontként szolgált. A pedagógiai fogalmakat illetően Goethehez képest Gottfried Kellernél és Thomas Mannnál már jelentős fogalmi, tartalmi és a műfaji hagyományra adott reflexiós elmozdulások figyelhetők meg (v.ö. Szendi, 2002). Gottfried Keller és Thomas Mann regénye dekonstruálja a nevelésről Goethe által alakított mítoszt, de a demitologizáló mozzanatok már Goethe regényében is jelen vannak. A pedagógiai diskurzuselemzés alapján megerősítést nyert a kapcsolódó szakirodalom kialakított előfeltevés, miszerint a kanonizált szerzők valóban tekinthetők a neveléssel kapcsolatos diskurzus alakításában fontos szereplőknek.

IV. A szövegekben ábrázolt direkt és indirekt nevelési folyamatok által megvalósuló nevelés több szinten elemezhető: szövegszinten és abból a szempontból is, hogy a közvetített nevelési elképzelésekkel a szövegek az olvasó véleményét is formálhatják. Erre építve a szövegek hasznosíthatóak a pedagógusképzésben. A kutatás alapján ezzel kapcsolatban levonható a következtetés, hogy a szövegek részlet- és jelentésgazdagsága miatt ehhez komoly előkészítési munka szükséges. Áttekintésük és feldolgozásuk a tanárképzésben részt vevő hallgatókkal gyümölcsöző lehet.

Az értekezésben kifejtett újabb keletű történetírói irányzatok alátámasztják a jelen kutatásban vizsgálandó hagyományos kánonba tartozó szépirodalmi szövegek neveléstudományi fókuszú vizsgálatát. A kutatás eredményei a társadalomtörténeti szempontú neveléstörténet-írás értelmezési keretébe helyezve értelmezhetőek.

Hivatkozások jegyzéke

- Baska, G. (2011). *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján*. Gondolat. <http://mek.oszk.hu/14700/14797/14797.pdf> (2019.05.03.)
- Bergstraesser, A. (1945). Die Erziehungsweisheit des alten Goethe. *Monatshefte für Deutschunterricht* (8), 545–554.
- Busse, D. & Teubert, W. (Hg.) (1994/2013). *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Interdisziplinäre Diskursforschung. Springer.
- Busse, D. (2013). Linguistische Diskurssemantik: Rückschau und Erläuterungen nach 30 Jahren. In Busse, D. & Teubert, W. (Hg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven* (pp. 31-55). Interdisziplinäre Diskursforschung. Springer.
- Depaepe, M. (2013). Több mint az amnézia ellenszere... Historiográfiai, elméleti és módszertani reflexiók a nevelés történetére vonatkozóan. Fordította Valentné, A. É.. In Hegedűs, J. & Németh, A. & Szabó, Z. A. (szerk.). *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások* (pp. 9–29). ELTE Eötvös.
- Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. Collier Books.
- Herbst, J. (1999). The history of education: state of the art at the turn of the century in Europe and North America. *Paedagogica Historica* 35 (3) 737–747.
- Hetényi, Zs. (2019). „Madárka a kalitkában”? Tudományköziség az irodalom kutatásában és oktatásában. *Magyar Tudomány* 180 (8), 1186–1198. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.8.9>.
- Kéri, K. (1997). *Mi a neveléstörténet? - A diszciplína múltja, jelene és jövője* - (Mozaikok a nevelés történetéből II.) JPTE Tanárképző Pécs, Intézet. <http://www.mek.oszk.hu/01800/01886/html/> (2019.05.05.)
- Morgenstern, K. (1820/1988). *Über das Wesen des Bildungsromans*. Vortrag, gehalten den 12. December 1819 von Karl Morgenstern. Dorpat. In Selbmann, R. (Hg.), *Zur Geschichte des deutschen Bildungsromans* (pp. 55 -72). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Selbmann, R. (1984). *Der deutsche Bildungsroman*. (Sammlung Metzler 214.) J. B Metzler.
- Szendi, Z. (2002). Megjegyzések egy Thomas Mann-képhez: Mádl Antal: Thomas Mann világ- és emberképe. *Literatura* 28 (1), 111–120.

Az értekezés témájához kapcsolódó konferenciaelőadások

Cseppentő Krisztina: Heilende Erziehung?: Pädagogische Aspekte in Thomas Manns Zauberberg. Német nyelvű előadás. Doktorandenworkshop. Pécsi Tudományegyetem. 2017. december 6. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2018) : Gyógyító nevelés?: Thomas Mann Varázshegyének pedagógiai aspektusai. Horizontok és dialógusok IV. konferencia. 2018. május 12. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2018): Heilender Auszug? – Erziehung und Natur bei Thomas Mann und Rilke (Deutsch). International Standing Conference for History of Education (ISCHE) 40: Education and Nature. 2018. szeptember 1. Berlin.

Cseppentő Krisztina (2018): Selbstentwicklung und Selbsterhaltung in Gottfried Kellers „Pankraz, der Schmoller”. Német nyelvű előadás. Doktorandenworkshop. Pécsi Tudományegyetem. 2018. október 3. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2019): „Varázshegy-i találkozások”. XII. Taní-tani konferencia. Miskolci Egyetem Tanárképző Intézet. 2019. február 1. Miskolc.

Cseppentő Krisztina (2019): A nevelődésregény mint pedagógiai műfaj – Tudásértelmezések A varázshegyben. „A tudomány ekként rajzolja világát” : irodalom, nevelés és történelem metszetei II. Országos Pedagógus Könyvtár és Múzeum – Eszterházy Károly Egyetem. 2019. május 6. Budapest.

Cseppentő Krisztina (2019): Emerencia "megjavítása", avagy a fekete pedagógia kudarca. Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok. 2019. május 8-10. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2019): Geistesfreiheit und Entwicklung bei Gottfried Keller. Deutsche Literatur zwischen Autonomie und Fremdbestimmung: internationale Tagung. 2019. május 10. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2019): Nevelési tényezők, nevelési hatások és nevelési módszerek A

varázshegy rendjében. Prevenció, intervenció és kompenzáció. Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesületének konferenciája (HuCER) 2019. május 24. Budapest.

Cseppentő Krisztina (2019): Bildungsformen in dem Roman Wilhelm Meisters Lehrjahre von Goethe. Doktorandenworkshop. Pécsi Tudományegyetem. 2019. október 24. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2019): Nevelési eszmények Goethe Wilhelm Meister tanulóévei című regényében. Horizontok és dialógusok. XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia. 2019. november 9. Pécs.

Cseppentő Krisztina (2020): "Bildungsromane der deutschsprachigen Literatur im 18-20. Jahrhundert unter pädagogischem Gesichtspunkt". KAAD-Alumnikonferenz, 2020. február 24. Máriabesnyő.

Cseppentő Krisztina (2020): "Egy szép lélek vallomásai" a pedagógiatörténeti diskurzus kutatás szempontjából. Tanulás és innováció a digitális korban. Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesületének konferenciája (HuCER). 2020. május 27. Budapest.

Cseppentő, Krisztina (2020): Zöld Henrik – egy éretlen hős a tizenkilencedik századból. Család a nevelés és az oktatás fókuszában: XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. 2020. nov. 7. Debrecen.

Cseppentő, Krisztina (2021): Wilhem, Henrik és Hans – Egy történeti szövegelemzés helye az alternatív pedagógiai emlékezetben. Tanuló társadalom: oktatáskutatás járvány idején. A Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesületének konferenciája (HuCER). Budapest, 2021. május 27. Budapest.

Cseppentő Krisztina (2023): Bildung – ein Schlüsselbegriff im pädagogischen Diskurs des 19. Jahrhunderts im Lichte deutschsprachiger Bildungsromane. Német nyelvű előadás. European Contents in Language Teacher Training in Hungarian Context. JMC-FrEE Online Conference, 2023. február 23. Budapest.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk jegyzéke

Cseppentő Krisztina (2020): Geistesfreiheit in Gottfried Kellers Grünem Heinrich. In Hillenbrand, Rainer; Szendi Zoltán (Hrsg.) Deutsche Literatur zwischen Autonomie und Fremdbestimmung: internationale Tagung des Germanistischen Instituts der Universität Pécs vom 9. und 10. Mai 2019. Pécs: Studien zur Germanistik, 9. (pp. 127-140). Praesens.

Cseppentő, K. (2021a). „Egy szép lélek vallomásai” a pedagógiatörténeti diskurzus kutatás szempontjából. In HERA évkönyvek: A magyar nevelés- és oktatáskutatók egyesületének évkönyvsorozata, VIII. (pp. 347–353). Debreceni Egyetemi Kiadó.

Cseppentő, K. (2021b). Új mutánsok – szokatlan képek, ismerős helyzetek. In Makkos, A., Kecskés, P., Kövecsesné Gósi V. (szerk.), „Kizökökent világ” Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka? XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete (pp. 318–326). Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar.

Cseppentő, K. (2022). Egy másik műfaj képei - a nevelés fogalmának történeti változásához. In Tóth, E., Kovács, T. Váradi, F., Váradi-Kusztos, Gy. (szerk.) Szó – kép – ritmus (pp. 125–134). Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar.

University of Pécs

'Education and Society' Doctoral School of Education

BILDUNG

AN IMPORTANT PAEDAGOGICAL CONCEPT OF THE 19TH CENTURY

IN THE LIGHT OF GERMAN-LANGUAGE EDUCATIONAL NOVELS

Doctoral Thesis (PhD)

Krisztina Cseppentő

Consultant

Prof. Dr. Zoltán Szendi

Pécs, 2023

Content

<u>Introductory thoughts</u>	16
<u>Theoretical background of the research</u>	17
<u>Research aims and questions</u>	17
<u>Assumptions of the research</u>	18
<u>Methods used, approaches, sources</u>	19
<u>Related research paradigms and literature review</u>	20
<u>Summary of the scientific results of the thesis</u>	21
<u>Summary of the conclusions to be drawn from the preliminary assumptions</u>	22
<u>Thesis Bibliography</u>	22

Introductory thoughts

This research is a description of a historical textual research on the theoretical-pedagogical frontier. Its theme is the study of the educational ideals of literary works on the basis of informal educational situations in development novels, its central concept being the 18th century notion of education/education, *Bildung*. As the development novel has been most genre-specific in German-language literature (cf. Morgenstern, 1820/1988; Selbmann, 1984), and as preliminary research has shown that it is an area not yet fully explored by educational science, it seemed worthwhile to select German-language educational novels for the study.

There is a very rich tradition of educational novels in German: after Grimmelshausen's early *Simplicius Simplicissimus* (1668!), many authors, influenced by Rousseau among others, wrote educational and developmental novels. Goethe's works established the genre's reputation for a long time, and the tradition of this type of novel has found followers in the nineteenth and twentieth centuries.

The richness of the sources and the complexity of the analytical criteria to be established made it necessary to (radically) narrow down the works to be examined, and the thesis will therefore conclude with a complex comparative study of three development novels: the genre-creating Goethe's *Wilhelm Meister*, Gottfried Keller's *Green Henry* and Thomas Mann's *The Magic Mountain*, the educational line of Goethe's *Wilhelm Meister*, Gottfried Keller's *Green Henry* and Thomas Mann's *The Magic Mountain*.

As is usually the case in qualitative research, the corpus of texts produced in this thesis is subjective and conceptual, and forms a hypothetical unit (cf. Busse & Teubert, 2013:16f., Busse, 2013:38), which means that the set of texts under study is contingent and does not form a closed, immutable unit.

Theoretical background of the research

The thesis is fundamentally interdisciplinary in nature: the researcher's interest focuses on the interrelationship between education, literature and society, and in particular on how the distinct world of literature relates to the problem of education and Bildung, the German concept of Bildung. Thus, the theoretical framework of the research was developed by drawing on several major disciplines, namely education, literature, cultural studies and history.

Research aims and questions

The main aim of the thesis is to examine the pedagogical aspects of the three German-language development novels selected for the study; to explore their educational ideals, their educational aspects, their philosophical connections to education, and their role in shaping pedagogical discourse. Its main undertaking is therefore to provide a multifaceted description of the German-language development novels selected for study on the basis of a complex pedagogical perspective. He has not sought to discuss the novels in their full complexity, but only to examine their educational issues from an educational perspective. As part of this, he analysed the protagonist and the characters who influence his upbringing, the settings, themes, forms and methods of upbringing. In this context, a secondary research objective was to explore the educational ideals of the textual sources, their conception of man and the world in relation to education, and their links to philosophical trends in education. The third area of research concerns the pedagogical discourse.

To achieve this objective, it was necessary to draw on the theories and findings of several disciplines and to develop a complex research methodology. The research strategy developed for this study was designed to enable me to provide as accurate an overall picture of the texts as possible while maintaining the focus of the study. Throughout the research process, I aimed to develop a coherent, open interpretation of the texts that the reader could follow without knowing every detail (cf. Hetényi, 2019:1189).

Assumptions of the research

In accordance with the aim of the research and the principles of the qualitative methodology chosen for it, I formulated the following preliminary assumptions when designing the research questions, which I further developed and refined during the re-reading of the texts.

- I. The texts to be studied reflect the spirit of the time in which they were written; they contain the philosophies of life, educational ideals, pedagogical views and cultural concepts of their own historical period, which can be revealed through textual analysis.
- II. I have assumed that the texts draw heavily on informal learning and education, as well as on concrete experience, which allows for a realistic way of knowing and seeing the world. The careful writing that went into the narratives under study, and the multi-directional orientation of each author, allow them to portray the development in non-institutional settings in a fairly authentic way, and thus to serve as sources of alternative pedagogical memory with a richly detailed picture of informal education.
- III. At the same time, the novels under study may contain critical moments that refer to their own contemporary views and ideas about education. They can thus be understood as reflections on the pedagogical discourse of the time of their publication.

The set of problems exposed above has been broken down into three main groups of research questions, some of which overlap because of the close interconnection of the sub-topics. The first group includes those questions that can be answered through direct analysis of the educational situations depicted in the sources under study. In other words, by systematically mapping (1) how the texts portray their protagonists, (2) who are the dominant figures in the different educational situations, (3) how the relationship between educator and educated is represented, and (4) what forms, methods and places (5) the processes of knowledge transfer, teaching and learning take.

Secondly, I also wanted to clarify the relationship between the positive and negative examples presented by the characters and the message encoded in the text. As Zoltán Szendi points out, the author's 'ars poetica-like statements cannot be separated from artistic practice, since they

shed light on its more hidden aspects' (Szendi, 1979:100). The author's position also provides a clue to the question (6) whether the illustrated educational and upbringing processes can be judged successful. This already points to the questions of (7) educational ideals and philosophies of education that can be extracted from the texts, the examination of which can lead to conclusions that are valid for a wider range of issues.

It is also worth noting that the 'subject matter' of the informal situations in the sources to be analysed is not clear. In this context, we can observe (8) certain differences between education in an institutional context and learning and development in the absence of traditional structures. Dewey (1938) also makes the point that it is not always the material of lessons in precisely defined areas that is permanent, but the attitudes conveyed:

Perhaps the greatest educational fallacy is the belief that a man learns only what he is taught. The most common view is that the most important thing is that people learn only what they know. For it is essentially these attitudes that matter later (Dewey, 1938:56).

The latter two questions are already partly the subject of pedagogical discourse. In this context, the question (9) is how the concept of Bildung is constructed or deconstructed in relation to texts. To sum up, the research questions that have been posed, from the mapping of the concrete elements of the educational situations represented (1-5) to their abstract interpretation (6-8), are aimed at shedding light on the changes in the concept of Bildung in pedagogical discourse (9), embedded in a historical framework.

Methods used, approaches, sources

The research carried out can be regarded as primarily theoretical and historical research, since the study of the history of education is perhaps best understood within the framework of the history of education. Consequently, it employs, inter alia, a combination of classical heuristic textual analysis, content analysis and documentary analysis methods of educational theory. Secondly, the approach is based on the procedure of deconstruction, which is widespread in poststructuralist literary studies, and on Michel Foucault's discourse analysis.

By adopting new trends in historiography, the paper attempts to interpret the literary text as a kind of historical narrative and to use this as a kind of microhistory. The notion of narrativity, which makes the literary work, existing in its historicity, comprehensible from a historiographical point of view, was the direct link to this. To borrow Gabriella Baska's (2011) formulation, the thesis is an attempt to explore the 'messages' with which Goethe, Keller and Thomas Mann engage in the discourse of their time on education (Baska, 2011:9).

It is also important to mention source criticism as a fundamental procedure for responsible educational history work. I followed the steps of this process, so I paid attention to both external and internal source criticism after the heuristic textual research, and I also took special care in interpreting the sources I found. And to complete the synthesis that emerged from this, I tried to make the results of the research truly alive and place them through historical exposition (Kéri, 1997).

[Related research paradigms and literature review](#)

From the various older and more recent studies that have been combed through the international literature as an approximation, it is clear that novels have been the subject of lively interdisciplinary attention to date. As this thesis is an attempt to explore the literary ground of micro(educational) historiography, it has only been possible to sketch the textual research on the various literary aspects of the novels it examines.

The literature review included studies on discourse analysis, the use of qualitative and quantitative methods in educational theory, the use of fiction as a historical source, and pedagogical historiography.

The changes within history have led to the spread of new research techniques and methods since the 1970s, as a result of which researchers have begun to view the history of education as "a kind of history of educational or educational problems, situated in the intermediate field between pedagogy and history" (Depaepe, 2013:9). In recent decades, there has been an increasing emphasis on the importance of the 'historical authenticity' of educational history: a critical understanding of history is increasingly necessary to grasp the foundations of pedagogical activity, and therefore the contribution of educational historians to the work of

educational experts is advocated (Herbst, 1999). And historical explanations will always need a kind of hermeneutics - in the Gadamerian sense - that seeks to make sense of memory based on the historical authenticity and language of experience, in which the narrator works as a mediator, reconstructing and reconstructing gaps in history in the light of the fullness of discourse and context (Gadamer cited in Depaepe 2013:17).

Summary of the scientific results of the thesis

Overall, a direct analysis of the sources under study reveals that all three texts describe complex educational processes that are realistic and in many respects consistent with the models that are currently being used in educational science.

The same is true of the portrayal of the protagonists, which also reflects in many ways the intellectual, spiritual and emotional development and struggles of young people as they grow from adolescents to adults in a sensitive and realistic way.

A detailed study of the sources has made it possible to identify the key characters influencing the development of the protagonists and the involvement of the other characters in the educational process. In all three novels, women, men, young people and other peers, and even children, appear. The different educational processes are realistic in the sense that the formation of the protagonist can be fostered not only by educators but by all human relationships. All the characters in each novel are involved in the development of the story and the protagonist's mental, spiritual and physical growth.

The issue of the relationship between educator and fostered is complex because the textual sources present multiple and multi-actor - non-school - educational situations in which the relationship between educator and fostered young person is informal and based on trust.

The teaching and transfer of knowledge is usually constructive and the attitudes conveyed are usually practical. In all three cases, imitation of examples is used. In the works analysed, the autonomous behaviour of the learner is very characteristic: the intention to expand knowledge and gain experience is striking.

The 'subject matter' of the informal situations in the sources analysed is not clear. From the attitudes, behaviour, conduct and various interactions of the individual characters, or from their positions, which are not explicitly expressed or only implied, the protagonist filters out what is valuable and useful for him according to his own discretion, often influenced by conflicting formative and educational ideas

The educational processes can be judged to be mostly *sic*: it can be said that the hero turns towards the social community at some point in the plot of all three novels.

The texts contain subtle and complex references to a wide variety of educational ideals and philosophies. The hypothesis that the educational trends of earlier historical periods are present in all the texts studied has been confirmed.

Summary of the conclusions to be drawn from the preliminary assumptions

I. The sources examined truly reflect the spirit of the times in which they were written. The textual analysis revealed the educational ideals of each text, the contemporary pedagogical views and the different conceptions of culture they contain, thus confirming the assumption about the educational ideals of the historical periods.

II. The pedagogical situations depicted are characterised by the real-life acquisition of knowledge and the actual acquisition of different knowledge contents, processes of non-institutionalised, communal education and learning. This suggests that the novels under study provide a genuinely authentic picture of informal education and learning, which allows them to be seen as an alternative pedagogical source, since all three novels reflect the socio-cultural changes of their time.

III. All three texts also contain critical moments relating to the educational viewpoint of each period, thus undoubtedly influencing the development of utopias and myths in educational discourse. The genre-historical overview clearly shows that Goethe's Meister novels under analysis served as a decisive point of reference for the later authors under study. As far as pedagogical concepts are concerned, Gottfried Keller and Thomas Mann have already made significant conceptual, content-related and reflective shifts in relation to Goethe's tradition (cf. Szendi, 2002). The novels of Gottfried Keller and Thomas Mann deconstruct the myth of

education as Goethe's, but the demythologising elements are already present in Goethe's novels. The pedagogical discourse analysis confirms the premise established in the related literature that canonised authors can indeed be considered important actors in shaping the discourse on education.

IV. Education through the direct and indirect educational processes depicted in texts can be analysed at several levels: at the level of the text and in terms of the way in which the texts can shape the reader's perceptions of the educational ideas they convey. Building on this, the texts can be used in teacher education. In this context, the research suggests that the richness of detail and meaning in the texts means that a great deal of preparatory work is needed. Their review and processing by teacher training students could be fruitful.

The recent historiographical trends discussed in the thesis support the need for an educational focus in the study of fiction texts belonging to the traditional canon to be examined in the present research. The results of the research can be interpreted within the framework of the social history of education writing.

Thesis bibliography

- Baska, G. (2011). *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján*. Gondolat.
<http://mek.oszk.hu/14700/14797/14797.pdf> (2019.05.03.)
- Bergstraesser, A. (1945). Die Erziehungsweisheit des alten Goethe. *Monatshefte für Deutschunterricht* (8), 545–554.
- Busse, D. & Teubert, W. (Hg.) (1994/2013). *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Interdisziplinäre Diskursforschung. Springer.
- Busse, D. (2013). Linguistische Diskurssemantik: Rückschau und Erläuterungen nach 30 Jahren. In Busse, D. & Teubert, W. (Hg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven* (pp. 31-55). Interdisziplinäre Diskursforschung. Springer.
- Depaepe, M. (2013). Több mint az amnézia ellenszere... Historiográfiai, elméleti és módszertani reflexiók a nevelés történetére vonatkozóan. Fordította Valentné, A. É.. In Hegedűs, J. & Németh, A. & Szabó, Z. A. (szerk.). *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások* (pp. 9–29). ELTE Eötvös.
- Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. Collier Books.
- Herbst, J. (1999). The history of education: state of the art at the turn of the century in Europe and North America. *Paedagogica Historica* 35 (3) 737–747.
- Hetényi, Zs. (2019). „Madárka a kalitkában”? Tudományköziség az irodalom kutatásában és oktatásában. *Magyar Tudomány* 180 (8), 1186–1198.
<https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.8.9>.
- Kéri, K. (1997). *Mi a neveléstörténet? - A diszciplína múltja, jelene és jövője - (Mozaikok a nevelés történetéből II.)* JPTE Tanárképző Pécs, Intézet.
<http://www.mek.oszk.hu/01800/01886/html/> (2019.05.05.)
- Morgenstern, K. (1820/1988). *Über das Wesen des Bildungsromans*. Vortrag, gehalten den 12. December 1819 von Karl Morgenstern. Dorpat. In Selbmann, R. (Hg.), *Zur Geschichte des deutschen Bildungsromans* (pp. 55 -72). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Selbmann, R. (1984). *Der deutsche Bildungsroman*. (Sammlung Metzler 214.) J. B Metzler.
- Szendi, Z. (2002). Megjegyzések egy Thomas Mann-képhez: Mádl Antal: Thomas Mann világ- és emberképe. *Literatura* 28 (1), 111–120.